

**И. АРАБАЕВ АТЫНДАГЫ КЫРГЫЗ МАМЛЕКЕТТИК
УНИВЕРСИТЕТИ**

**Ж. БАЛАСАГЫН АТЫНДАГЫ КЫРГЫЗ УЛУТТУК
УНИВЕРСИТЕТИ**

Д 13.23.673 диссертациялык кеңеши

Кол жазма укугунда
УДК 37; 337; 373.5; 82; 82.0; 82.01/.09

САМУДИНОВА ЗАРИПА КУМАРБАЕВНА

**БАШТАЛГЫЧ КЛАССТАРДЫН ОКУУЧУЛАРЫНЫН КЫРГЫЗЧА
КЕБИН ДИДАКТИКАЛЫК ОЮНДАР АРКЫЛУУ ӨСТҮРҮҮ (ОКУТУУ
ОРУС ТИЛИНДЕ ЖҮРГҮЗҮЛГӨН МЕКТЕПТЕРДИН МИСАЛЫНДА)**

13.00.02 – окутуунун жана тарбиялоонун теориясы менен методикасы
(кыргыз тили)

Педагогика илимдеринин кандидаты окумуштуулук
даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациянын
АВТОРЕФЕРАТЫ

Бишкек – 2024

Диссертациялык иш И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университетинин мамлекеттик тил жана маданият институтунун кыргыз адабияты жана аны окутуунун технологиялары кафедрасында аткарылды.

Илимий жетекчи:

Алымова Айтбүбү Турсуналиевна
филология илимдеринин кандидаты, доцент

Расмий оппоненттер:

Сыдыкбаева Мира Медеркуловна
педагогика илимдеринин доктору,
И. Абдраимов атындагы Кыргыз авиациялык
институтунун табигый илимдер кафедрасынын
профессору

Джороев Ташболот Абдыхайымович
педагогика илимдеринин кандидаты, доцент,
Ош мамлекеттик университетинин квалификацияны
жогорулатуу борборунун директору

Жетектөөчү мекеме:

А. Мырсабеков атындагы Ош мамлекеттик
педагогикалык университетинин башталгыч,
мектепке чейинки билим берүүнүн теориясы жана
усулу кафедрасы (723500, Кыргыз Республикасы,
Ош шаары, Исанов көчөсү, 73а)

Диссертациялык иш 2024-жылдын 27-декабрда саат 15.30дө И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университети жана Ж. Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетине караштуу педагогика илимдеринин доктору (кандидаты) жана психология илимдерин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу боюнча уюштурулган Д 13.23.673 диссертациялык кеңешинин жыйынында корголот (дареги: 720023, Кыргыз Республикасы, Бишкек шаары, 10-кичи району, Саманчин көчөсү, 10 а).

Диссертацияны коргоо видеоконференциясына кирүү шилтемеси
<https://vc.vak.kg/b/d13-%20oyf-pc2-yyg>

Диссертациялык иш менен И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университетинин (Бишкек ш., Раззаков көчөсү, 51 а), Ж. Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин (Бишкек ш., Фрунзе көчөсү, 547) китепканаларынан жана <http://vak.kg> сайтынан таанышууга болот.

Автореферат 2024-жылдын 27-ноябрында таркатылды.

**Диссертациялык кеңештин окумуштуу катчысы,
педагогика илимдеринин кандидаты, доцент**

 — **Д. К. Омурбаева**

ИШТИН ЖАЛПЫ МҮНӨЗДӨМӨСҮ

Теманын актуалдуулугу. КР Министрлер Кабинетинин 2023-жылдын 10-февралындагы №64 токтомдоруна ылайык «Кыргыз Республикасында 2021-2025-жылдары мамлекеттик тилди өнүктүрүү жана тил саясатын өркүндөтүү Программасынын» максаты: «Мамлекеттик тилди өз функциясын аткарган деңгээлге көтөрүү, ошондой эле мамлекеттик тилди өнүктүрүүгө жана колдонууга багытталган маселелерди чечүү, мамлекеттик тилди жарандык интеграциянын жана мамлекеттик иденттүүлүктүн негиздеринин бири катары өркүндөтүү». Программанын милдеттери: 1) республиканын коомдук турмушунун бардык чөйрөлөрүндө мамлекеттик тилди толук жана кеңири колдонууга жетишүү; 2) мамлекеттик тилди эне тили, экинчи тил, чет тили жана кесиптик тил катары окутуунун окуу-методикалык негиздерин өркүндөтүү жана стандартташтыруу; 3) калктын тил маданиятынын деңгээлин көтөрүү болгон.

Ошону менен катар, Кыргыз Республикасынын Президентинин 2018-жылдын 31-октябрындагы № 221 Жарлыгы менен бекитилген 2018-2040-жылдары Кыргыз Республикасын өнүктүрүүнүн улуттук стратегиясында да тил саясатына өзгөчө көңүл бурулган. Аталган Стратегияда «Кыргыз Республикасынын жарандарынын бир нече тилди билүүсүнө шарт түзүлүп, кыргыз тилин мамлекеттик тил катары колдонуу чөйрөсү кеңейип, мезгил талабына жана коомдук муктаждыкка ылайык мамлекеттик тилди өркүндөтүү» иши жолго коюлары көрсөтүлгөн. Себеби кыргыз тили - мамлекеттин жана жарандык интеграциянын негизи, ошондой эле мамлекеттик иденттүүлүктүн атрибуттарынын бири. “Кыргызстандыктарды бир туунун астына бириктирип, коомдогу туруктуулукту камсыз кылып келаткан кыргыз тилибизди аздектеп сактоо жана аны жалпы улуттук орток тил катары өнүктүрүү – биздин башкы парзыбыз” экени айтылат. “Өнүгүү же билим бир да адамга жөн гана берилбейт. Билимге ээ болгусу келген ар бир адам өз иш-аракети, өз күчү, өз чыңалуусу менен жетишүүгө тийиш. Сырттан ал кызыкчылыкты козгоону гана ала алат, ” – деп А.А.Дистерверг айткандай, тилди күч колдонуп өнүктүрүү мүмкүн эмес. Ошого байланыштуу алдыбызга коюлган милдетибизди ишке ашыруунун маанилүү жолу – бул тилдин теориясын окутууга эмес, окуучулардын кептик иш-аракеттерин жандандырууга багыттоо, теориялык билимди практикалык, оозеки, жандуу кеп аркылуу өстүрүү жана окуучуларды жогорку деңгээлдеги жигердүүлүккө жеткире турган инновациялык-коммуникативдик технологиялар жана окутуунун интерактивдүү методикалары. Алардын катарында башталгыч мектеп курагындагы окуучуларды окутууга колдонуу эң ыңгайлуу, мажбурланылбаган, чыныгы турмуштук кырдаалды, тилдик чөйрөнү түзүп, акылды гана эмес, эмоцияны да

ээлеп алган активдүү ой жүгүртүү процессти камсыздаган дидактикалык оюндар. Окуучулардын баарлашуу инстинктинин жогору экендиги, сөз менен фантазиясы бириккен кыялынын жандуулугу, кабыл алуусунун курчтугу окуучунун сабакка болгон кызыгуусун артырат.

Дидактикалык оюндар кеп өстүрүүнүн натыйжалуу каражаты экендигине карабастан, окуучулардын кыргыз тилин кыргыз мектептеринде окутууда Т.А. Джороевдин 2012-жылы «Кыргыз тили сабактарында дидактикалык оюндар аркылуу окуучулардын тилдик, коммуникативдик компетенттүүлүктөрүн өстүрүү (башталгыч класстардын мисалында)» аталышындагы диссертациясы эле жакталган. Окутуу орус тилинде жүргүзүлгөн мектептерде кыргыз тили предмети боюнча азыркы күнгө чейин бир да изилдөө жүргүзүлө элек.

Биздин изилдөөбүз окутуу орус тилинде жүргүзүлгөн башталгыч класстардын окуучуларынын кебин дидактикалык оюндар аркылуу өстүрүүгө багытталган. Психология жана педагогика илимдериндеги оюн түшүнүгүн, оюндун жана балалыктын сырдуу касиеттерин аныктоо максатында оюн аракетинин психологиялык маңызын, анын маанисин, кенже класстагы окуучулардын психологиялык өзгөчөлүктөрүн ачып берген психологдор: А.А.Брудный [1999], Э.Берн, Л.С.Выготский [1934,1991], У.Джеймс [1999], И.А.Зимняя [1984,2001], А.Н.Леонтьев [1983], С.Л.Рубинштейн [2002], Д.Н.Узнадзе [1999], Д.Б.Эльконин [1999] ж.б.;

оюн ишмердүүлүгү аркылуу ийгиликтүү окутуунун өзгөчөлүктөрүн көрсөткөн окумуштуу, педагогдор: Ш.А. Амонашвили [1983,1987], В.В.Давыдов [1975], Я.А.Коменский [1982], В.А.Сухомлинский[1975], И.Ф.Харламов [1999] ж.б.;

дидактикалык оюндар аркылуу кепти өстүрүүнүн лингвистикалык негиздерин изилдеген окумуштуулар: М.М. Алексеева [2000], Е.Н.Китайгородская [1986], В.Г.Ниорадзе [1989], Е.И. Пассов [1991], Л.И.Смагина [1978], Е.Щерба [1947, 1987], Б.И.Яшин [2000] ж.б.;

кеп өстүрүү маселесин жана инновациялоонун илимий-теориялык негиздерин изилдеген кыргызстандык окумуштуулар: П.И.Харакоз [1973], В.Н.Шнейдман [1987], У.Култаева [1995], М.С.Абайдулова [1997], Н.П.Задорожная [1999], Манликова М.Х [2008], Т.А.Джороев [2012], Н.Б.Хасанов [2012], К.Д.Добаев [1999, 2023], К.А.Биялиев [2015], Ж.А.Чыманов [1996,2015], М.М.Сыдыкбаева [2017], А.С.Мукамбетова [2013], А.Ж.Муратов [2022], С.К.Рысбаев [1995,2016,2023], К.К.Акматов [2022] ж.б.

«Кыргызстандын жалпы билим берүүчү мектептеринде кыргыз тилин экинчи тил катары үйрөтүүнү өркүндөтүүнүн концепциясында» (2022-ж.) “ ... мыйзамдуу көрсөтмөлөргө ылайык, республиканын окутуу орус, өзбек, тажик тилдеринде жүргүзүлгөн мектептерде окуучуларга кыргыз тилин талаптын деңгээлинде окутуп-үйрөтүү, турмуш-тиричиликтин жана коомдук турмуштун түрдүү чөйрө-кырдаалдарында кыргызча сүйлөп пикир алышууга

көнүктүрүү маселеси күн тартибине коюлган”, «Окутуу орус, өзбек, тажик тилдеринде жүргүзүлгөн мектептердин 1-4-класстары үчүн кыргыз тили боюнча предметтик стандартта» (2022-ж.) “*башталгыч мектепте кыргыз тилин экинчи тил катары окутуунун максаты* кенже окуучулардын алар үчүн жетиштүү болгон деңгээлде кеп ишмердүүлүгүнүн негизги түрлөрүндө: угуу, сүйлөө, окуу жана жазууда элементардык коммуникативдик компетенттүүлүктөрүн калыптандыруу болуп саналат”, - деп айтылат. Окутуунун практикалык негизин компетенттүүлүк аныктайт. Мамлекеттик стандарттын талаптарына ылайык, “филологиялык билим берүү чөйрөсү окуучулардын кептик, тилдик, социомаданий компетенттүүлүктөрүн өнүктүрүүгө багытталган.

Жогоруда аталган программада, концепцияда, стандартта талап кылган милдеттерди ишке ашырууга зарылдык жараткан методикалык колдономолор аз, анын ичинде эффективдүү каражаттардын бири болгон дидактикалык оюндар аркылуу кеп өстүрүү боюнча усулдук колдонмолор жетишсиз.

Биздин диссертациялык изилдөөбүздүн жүрүшүндө төмөндөгүдөй бир катар карама-каршылыктар далилденди, атап айтканда, биринчиден: кыргыз тилин окутууда, көбүн эсе грамматикалык материалдарды өздөштүрүүгө, эрежелерди жаттоого убакыт сарпталгандыгы, экинчиден: кеп өстүрүүгө көңүл аз бурулгандыгы, үчүнчүдөн, окуучулардын кебин өстүрүүдө дидактикалык оюндар аз колдонгондугу, төртүнчүдөн, оюндардын түрлөрүн сабакта кандай тартипте, кантип колдонуунун илимий-методикалык жол-жоболору тууралуу атайын изилдөөлөрдүн, мугалимдер үчүн методикалык колдонмолордун жоктугу айгине болду.

Аталган карама-каршылыктар жана аларды жоюунун зарылдыгы жана орус мектептеринде кыргыз тилин окутууга коюлган азыркы талаптар биздин теманын проблемасын аныктап, темабызды **«Дидактикалык оюндар аркылуу башталгыч класстардын окуучуларынын кыргызча кебин өстүрүү» (окутуу орус тилинде жүргүзүлгөн мектептердин мисалында)** деп атадык.

Диссертациянын темасынын ири программалар (долбоорлор) же негизги илимий-изилдөө иштери менен байланышы. Диссертация «Кыргыз Республикасында 2021-2025-жылдары мамлекеттик тилди өнүктүрүү жана тил саясатын өркүндөтүү Программасы» жана 2018-2040-жылдары Кыргыз Республикасын өнүктүрүүнүн улуттук стратегиясынын нормативдик документин ишке ашырууга багытталат жана Кыргыз билим берүү академиясынын “филологиялык билим берүү лабораториясынын” илимий-изилдөө иштери менен байланышта аткарылды.

Изилдөөнүн максаты – окутуу орус тилинде жүргүзүлгөн мектептердин кыргыз тили предметинде башталгыч класстардын окуучуларынын кыргызча кебин дидактикалык оюндар аркылуу өстүрүүнүн методикасын илимий-

теориялык негизде иштеп чыгуу жана аны эксперименттик текшерүүдөн өткөрүү.

Изилдөөнүн милдеттери:

1. Окутуу орус тилинде жүргүзүлгөн мектептердин башталгыч класстарында дидактикалык оюндар аркылуу кыргызча кеп өстүрүүнүн азыркы абалын, көйгөйлөрүн, өзгөчөлүктөрүн, окуп үйрөнүүнүн максатын, милдеттерин аныктоо;

2. Окутуу орус тилинде жүргүзүлгөн мектептердин башталгыч класстарында дидактикалык оюндар аркылуу кыргызча кеп өстүрүүнүн методологиялык жана дидактикалык негиздерин ачып көрсөтүү. “Дидактикалык оюндар”, “фонетикалык, лексикалык, грамматикалык, кептик оюндар, ”функциялык грамматика” түшүнүктөрүнө педагогикалык аспектиден теориялык талдоо жүргүзүү.

3. Орус тилинде окуган окуучулардын кыргызча кепин дидактикалык оюндар аркылуу өстүрүү моделин сунуштоо.

4. Окутуу орус тилинде жүргүзүлгөн мектептердин башталгыч класстарында дидактикалык оюндар аркылуу кыргызча кеп өстүрүү боюнча сунуш кылынган моделди педагогикалык экспериментте текшерүү.

Изилдөөнүн илимий жаңылыгы жана теориялык баалуулугу төмөнкүлөр менен аныкталат: функциялык грамматика, кыргыз жана орус тилдерин салыштыруу, педагогика, психология илимдерине негизделип, алгачкы жолу орус мектептеринин башталгыч класстарына ылайык кыргызча кепти дидактикалык (фонетикалык, лексикалык, грамматикалык жана кептик) оюндар аркылуу өстүрүүнүн ыкмалары, жолдору, каражаттары иштелип чыкты; психология жана педагогика илимдериндеги оюн түшүнүгүнө талдоо жүргүзүлүп, кенже курактагы балдардын психологиялык өзгөчөлүктөрү, окуучулардын оюнга умтулуусу, оюндун аларга тийгизген таасири көрсөтүлдү; кеп өстүрүүдө кыргыз тилинин лингвистикалык негиздөөсүнө таянып, тил мыйзамдарын аң-сезим менен кабыл алуу усулу тартууланды; дидактикалык оюндар аркылуу кеп өстүрүүгө байланышкан окумуштуулардын, педагогдордун тажрыйбалары жалпыланды; дидактикалык оюндар аркылуу кеп өстүрүүнүн модели педагогикалык тажрыйбадан өткөрүлүп, эффективдүү делген жолдор жана ыкмалар сунушталды.

Изилдөөнүн практикалык мааниси. Окутуу орус тилинде жүргүзүлгөн мектептердин башталгыч класстарында дидактикалык оюндар аркылуу кыргызча кеп өстүрүүнү окутуунун предметтик стандарты менен окуу программасынын талаптарына ылайык мугалимдер үчүн практикалык маселелерди чечүүгө арналып, конкреттүү сунуштарды берип, сабактардын иштелмесин тартуулагандыгы. Алынган жыйынтыктар мугалимдердин сабагын өркүндөтүүгө көмөк көрсөтүп, методисттерге окуу программаларын, окуу китептерин, методикалык колдонмолорун түзүүдө дидактикалык оюнду

максаттуу колдонууну жетекчиликке алууну багыттап, окутуучулар, магистранттар, аспиранттар жогорку окуу жайларында кыргыз тилин экинчи тил катары окуп жаткан студенттер тарабынан колдонулат.

Диссертациянын коргоого коюлуучу негизги жоболору:

1. Окутуу орус тилинде жүргүзүлгөн мектептердин башталгыч класстардын окуучуларынын кебин дидактикалык оюндар аркылуу өстүрүүдө кыргыз тили мугалимдерине дидактикалык, психологиялык, тилдик методикалык негиздерин билүү зарыл. Мугалимдер өз билимин үзгүлтүксүз өркүндөтүп, сабагында дидактикалык оюндарды колдонгон мугалимдердин иш тажрыйбаларын үйрөнүү, талдоо, жыйынтыктоо жана өз сабактарында колдонуу талап кылынат.

2. Кенже курактагы окуучулардын дидактикалык оюндар аркылуу кыргызча кебин өстүрүү биз сунуштаган процесстин максат-милдеттеринин, мазмунунун, принциптеринин, методикасынын негизинде иштей турган механизм катары иш жүзүнө ашырылат.

3. Башталгыч класстын окуучуларынын кыргызча кебин дидактикалык оюн аркылуу өстүрүү кептик ишмердүүлүк жана практикалык багытта билим берүүгө байланыштуу окутуу процессине стимул жаратып, кызыгуусун арттырып, коммуникативдик компетенттүүлүктөрүн өнүктүрөт. Ошонун натыйжасында коомдук турмуштун маанилүү чөйрөлөрүндө кыргыз тилин кеңири жайылтуу милдети ишке ашырылат.

4. Дидактикалык оюндар аркылуу окуучулардын кыргызча кебин өстүрүү боюнча изилдөөбүздүн теориялык негиздерин педагогикалык эксперименттен өткөрүү биздин сунуштарды практикада пайдаланууга туура келишин тастыктайт.

Изденүүчүнүн жеке салымы. Окутуу орус тилинде жүргүзүлгөн башталгыч класстардын окуучуларынын кыргызча кебин дидактикалык оюндар аркылуу өстүрүүнүн максаттуу колдонуу жолдору, кенже курактагы окуучулардын оюн ишмердүүлүгүнүн психологиялык-педагогикалык мүнөздөмөсү, алардын оюнга болгон умтулуусу, функциялык грамматиканын жана Л.В.Щербанын лингвистикалык негиздөөлөрү аркылуу окутуу. Бул ыкмалар изденүүчү тарабынан жекече иштелип чыкты жана практикага сунушталды. Алардын натыйжалуулугу педагогикалык экспериментте жекече текшерилди жана илимий иштин негиздери жеке өзү тарабынан апробацияланды.

Илимий изилдөөнүн натыйжаларын апробациялоо. Диссертациялык тема боюнча Кыргыз билим берүү академиясынын Окумуштуулар кеңеши тарабынан басууга усулдук колдонмо сунушталып, Борбордук Азиядагы Америка университетинин Президенттик грантынын алкагында басылып чыкты, макалалар жазылды, изилдөө аткарылган жерде – Кыргыз билим берүү академиясында жана диссертациялык кеңеште талкууланды.

Изилдөөнүн эксперименталдык базасы – Бишкек шаарынын № 14, 27 64 мектептери.

Диссертациянын жыйынтыктарынын жарыяланылышы. Илимий изилдөөнүн материалдары жана аны сунуштаган жоболору илимий-практикалык конференцияларда, программанын жыйындарында баяндама катарында окулган. РИНЦке кирген 11 макала жарык көрдү. Жалпысынан диссертациянын негизги мазмуну КРдин Президентине караштуу УАК тарабынан талап кылынган журналдардагы 20 макалада чагылдырылды.

Диссертациянын көлөмү жана түзүлүшү. Диссертациялык иш киришүүдөн, үч баптан, жалпы жыйынтыктар жана сунуштардан, пайдаланган адабияттардын тизмесинен жана тиркемеден турат.

ДИССЕРТАЦИЯНЫН НЕГИЗГИ МАЗМУНУ

Киришүү бөлүмүндө диссертациянын темасынын актуалдуулугу, теманын ири илимий программалар (долбоорлор) же негизги илимий-изилдөө иштери менен байланышы, изилдөөнүн максаты, милдеттери, илимий жаңылыгы жана теориялык баалуулугу, практикалык мааниси, диссертациянын коргоого коюлуучу негизги жоболору, илимий изилдөөнүн натыйжаларын апробациялоо, изилдөөнүн эксперименталдык базасы, изденүүчүнүн жеке салымы, диссертациянын жыйынтыктарынын жарыяланышы, көлөмү жана түзүлүшү жөнүндө сөз болот.

Биринчи бап «Башталгыч класстардын окуучуларынын оюн ишмердүүлүгүнүн психологиялык-педагогикалык өзгөчөлүктөрү» деп аталып, үч параграфтан турат. Биринчи параграф «Психология жана педагогика илимдериндеги оюн түшүнүгү жана анын мааниси» деп аталып, психологияда, маданият таанууда, этнографияда, педагогикада, жана башка илимдерде оюн маселеси изилденип келгендиги тууралуу баяндалат. Оюн жөнүндө түшүнүк, оюндун феномени, оюндун жана балалыктын сырдуу касиеттерин аныктоо үчүн оюн ишмердүүлүгүнүн психологиялык маңызын жана балдарды тарбиялоонун мааниси тууралуу окумуштуулардын иликтөөлөрүнө кайрылып, илимий көз караштан талдоого алынды.

Оюн баланын жеке инсандык калыптануусунун негизги баскычы. Ал *тил* менен *шарттуу белгилер* аркылуу байланыштырылып, кеп ишмердүүлүгү менен коштолот. Дидактикалык оюн кадимки балдар оюнунан белгилүү бир максатка багытталгандыгы, тутумдуулугу жана окутуу процессине байланыштуулугу менен айырмаланат. Анын максаты – окуучулардын билим алуудагы ишмердүүлүгүнүн төрт түрүн: *ой жүгүртүүсүн, иш-аракетин, кедин жана маалыматты эмоциялык-образдык жана жеке инсандык кабылдоосу* аркылуу жандандыруу. Мында оюн кырдаалы ишмердүүлүктүн негизи катары

колдонулат, бирок катышуучулардын аракеттери, баалоо тутуму катуу тартипке салынып, регламентке баш иет.

Талдоолордун негизинде дидактикалык оюндун аныктамасы иштелип чыкты.

Дидактикалык оюн – бул таанып билүү менен оюн ишмердүүлүгүнүн айкалышуусунун жана жасалма кыялда элестетилген жагдайдын негизинде жөнгө салынуучу эрежелер аркылуу алдын ала пландаштырылган билим, көндүм, билгичтикке ээ кылган активдүү окутуу усулдарынын бири. Ал – кеп практикасын камсыз кылуучу, тилдик жана кептик компетенцияны калыптандыруучу окуу ишмердүүлүгүнүн формасы.

Ийгиликтүү билим алуунун факторлору: 1:3 катышындагы кеп ишмердүүлүк, окуучунун акыл жөндөмү, окуу максатына карата ички муктаждыгы, каалоо-ниети, окутуунун жол-жоболору, окутуу методдору жана “педагогдун жана сабак берүүнүн өзгөчөлүгү”.

Биринчи баптын экинчи параграфы «Башталгыч мектеп окуучуларынын оюн ишмердүүлүгүнүн психологиялык-педагогикалык мүнөздөмөсү» деп аталып, Ш.Амонашвилинин педагогикасынын негизинде окутуу талдоого алынат. Анын сөзү боюнча «көптөгөн функциялардын эң күчтүү өнүгүүсү баланын 6 жаштан 7–9 жашка чейинки курагына туура келет.» Д.Н.Узнадзедин функциялык багыттануу концепциясынын маңызы бала төрөлгөндөн тартып генетикалык жактан берилген функцияларга ээ, ар бир функция белгилүү бир мезгилде гана өнүгөт. Сырттан бирөөнүн жардамысыз функциялар, анын ичинде сүйлөө функциясы калыптанылбайт. Кеп аракеттерине түрткү берүүчү адамдын ички күчү балада баарынан да оюнга болгон муктаждык катары козголот. Мында оюн өнүгүүнүн негизги түрү, функциялык багыттануунун эркин, алдын-ала даярдыксыз ишке ашырылышы. Бул куракта балдар күчтүү өнүккөн *баарлашуу инстинктине* ээ болуп, кептик активдүүлүктүн жогору болгону менен, таанып-билүүгө карай өзүнчө бир түрткү бере турган *таң калуу сезими*, *кыялынын жандуулугу менен* мүнөздөлөт. Анын *эс тутуму көрсөтмөлүү-элестүү* мүнөзгө ээ, бирок ал кызыктуу жана ачык элестүү материалды гана эстеп калат. Оюн эс тутумун башкарууга, аларды билим алуу милдеттерине баш ийдирүүгө жардам берип, кунт коюучулук маданиятын өнүктүрөт.

Оюн окуучулардын *элестүү-эмоциялык ой жүгүртүүсүн* жаңы *абстракттык-логикалык деңгээлге* көтөрүүгө жардам берет. Окуучунун көңүл буруусун кандайдыр *керектүү нерсеге* буруп, ыкыластуулук (ой топтогондук) көндүмүн калыптандырат.

Окуучулардын булчуңдарынын тез өрчүүсү, булчуң салмагынын өсүшү, нерв-психикалык аракеттеринин тездик менен өнүгүүсү, сезимталдыгы, тез чарчоо менен коштолгон кыймылдуулугу алардын психикасына аяр мамиле жасап, дифференцияланган окутууну талап кылат. Оюн балдардын көңүл

топтоо көндүмдөрүн калыптандырып, илимий абстракциялардын негизин жаратып, символдоштуруу функциясын өнүктүрөт.

Биринчи баптын үчүнчү параграфы «Дидактикалык оюндар аркылуу кеп өстүрүүнүн лингвистикалык негиздери» деп аталып, Л.В.Щербанын илимий эмгегин изилдөөбүздүн лингвистикалык негиздөөсү катары кабыл алдык.

Л.В.Щербанын биринчи лингвистикалык негиздөөсү тилдин системалуулугунан келип чыгат, ошондуктан **бири-бирине байланышпаган тилдик эрежелер, фактылар эмес, тилдик фактылардын системасынын** (кыргыз жана орус тилинин) **карама-каршылыгын жана функционалдуулугун жана тилди баарлашуунун каражаты** катары окутуу талап кылынат. Мисалы,

-ңыз мүчөсү (варианттары менен) бардык сөз түркүмдөрүндө таандык мүчөнүн экинчи жагын, сылык формасын туюндурат. Мисалы: апа+ңыз – сизге таандык (зат атооч), ал+ыңыз - сиз бир нерсени ал+ыңыз (этиштин буйрук ыңгайынын сылык формасы, алсаңыз сизге таандык болуп калат), ал+ды+ңыз – сиз бир нерсени алды+ңыз (этиштин өткөн чагынын сылык формасы, алганыңыз сизге таандык болуп калды).

Л.В.Щербанын экинчи лингвистикалык негиздөөсү **окутуунун конкреттүү дифференциясын, башкача айтканда, татаал нерсени жөнөкөй элементтерге ажыратуу аркылуу, ага байланыштуу тилдин системалык кубулуштарынын өзгөчөлүгүн чагылдыруу.**

Илимпоздун үчүнчү лингвистикалык негиздөөсү кеп өстүрүү үчүн маанилүү эки тилдин (орус жана кыргыз тилинин) системасынын өзгөчөлүгүнөн келип чыгат. Бул үчүн тилди **бөтөн тил катары окутуу практикасында көптөгөн тил фактылары тилдер аралык окшоштуктар менен айырмачылыктарга ылайык өзгөчө чечмелөөнү, салыштырууну, жалпылоону талап кылары** тууралуу айтканына ылайык, бөтөн тилди үйрөнүү эне тилди үйрөнүүдөн түп-тамырынан бери айырмалануусуна байланыштуу. Мисалы, кыргыз тилинде да, орус тилинде да этиштин учур чагын туюндуруучу грамматикалык формалар бар, бирок алар өз ара эквивалент болуп эсептелбейт. Мисалы, **орус тилинде** *Маша всегда читает книгу. Маша сейчас читает книгу.* Силер көрүп тургандай, орус тилинде «*всегда*» деген сөз менен да, «*сейчас*» деген сөз менен да *читает* деп бирдей айтылат, **кыргыз тилинде** болсо бул чактардын формалары эки башка жол менен түзүлөт: *Маша дайыма китеп окуйт. Маша азыр китеп окуп жатат.*

Дидактикалык оюндар аркылуу кыргызча кеп өстүрүү Л.В.Щербанын лингвистикалык негиздөөлөрүнө, коммуникативдик принципке дал келет. Алар:

1. функционалдык, 2. коммуникативдик, 3. баарлашууга багыт берүүчүлүк, 4. окутуунун кырдаалдык-тематикалык принциби, 5. окуучунун эне тилиндеги өзгөчөлүктөрдү эсепке алуу, 6. инсандын жеке тил үйрөнүү мүмкүнчүлүгүнө

жана кызыгуусуна таянуу, 7. кыргыз тили сабактарында окуу материалдарын кептен таанытуу жана коммуникативдик кызматына жараша тандап алуу.

Экинчи бап «Окутуу орус тилинде жүргүзүлгөн мектептерде башталгыч класстардын окуучуларынын кебин дидактикалык оюндар аркылуу өстүрүү боюнча илимий изилдөөнүн материалдары жана методдору» деп аталып, анда изилдөөгө алынган жыйынтыктарды корутундулоо, алынган натыйжаларга ылайык илимий-методикалык сунуштарды иштеп чыгуу, анын эффективдүүлүгүн текшерүү, педагогикалык экспериментти өткөрүү талабы коюлду.

Изилдөөнүн объекти: окутуу орус тилинде жүргүзүлгөн мектептердин башталгыч класстарында кыргыз тилин окутуу процесси.

Изилдөөнүн методдору: Изилденүүчү тема боюнча психологиялык, педагогикалык, усулдук эмгектерди талдоо жана колдонуу, сурамжылоо, анкеттөө, моделдештирүү, салыштыруу, баарлашуу, окуу китептерин талдоо, практикалык тажрыйбаларды талдоо жана жалпылаштыруу ж.б.

Экинчи бап эки параграфтан турат. Экинчи баптын биринчи параграфы **«Илимий изилдөөнүн материалдары»** деп аталып, “Кыргызстандын жалпы билим берүүчү мектептеринде кыргыз тилин экинчи тил катары үйрөтүүнүн өркүндөтүүнүн концепциясы”, “Окутуу орус, өзбек, тажик тилдеринде жүргүзүлгөн мектептердин 1-4-класстары үчүн кыргыз тили боюнча предметтик стандарт (2022-ж), “Кыргыз тилин экинчи тил катары үйрөтүүнүн деңгээлдик программасы (А1 деңгээли, 1-4 – класстар, 2023-ж.)” талдоого алынды.

Экинчи баптын экинчи параграфы «Илимий изилдөөнүн методдору» деп аталып, «Илимий изилдөөнүн теориялык методдору» жана «Илимий изилдөөнүн эксперименттик методдору» аттуу эки подтеманы камтыйт. **«Илимий изилдөөнүн методдору»** деп аталган экинчи параграфтын биринчи подтемасында төмөнкү методдор колдонулду:

- окутуу орус тилинде жүргүзүлгөн мектептердин башталгыч класстарынын кыргыз тили предметинде дидактикалык оюндар аркылуу кеп өстүрүүгө багытталган методологиялык, психологиялык, дидактикалык адабияттарды теориялык жактан талдоо жана илимий изилдөөдө колдонуу; – тилди (кыргыз тилин) экинчи тил катары, тилди чет тил катары (мис. казак, өзбек, орус, англис, немец ж.б. тилдерди) окутуу боюнча мугалимдердин иш тажрыйбаларын үйрөнүү, талдоо жана жыйынтыктоо;

- Кыргызстандык окумуштуулардын, педагогдордун дидактикалык оюндар тууралуу чыккан усулдук китептерди, оюндар жыйнактарын, мугалимдердин тажрыйбаларын жана сайттардагы материалдарды талдап колдонуу.

Изилдөөбүз педагогикалык эксперименттин эки этабын камтыды: **констатациялоо жана калыптандыруучу. Экинчи параграфтын биринчи подтемасы «Изилдөөнүн теориялык методдору»** деп аталып, педагогикалык

эксперименттин *констатациялоо этабына* дал келет. Мында изилдөөнүн методологиялык негиздерин үйрөнүү, б.а., илимий эмгектерди изилдөө жана колдонуу методу каралды. Бул багыттагы психология жана педагогика илимдериндеги балалыктын оюн аракетинин психологиялык маңызын жана анын маанисин ачып берген эмгектер, оюн ишмердүүлүгү аркылуу ийгиликтүү окутуунун өзгөчөлүктөрүн көрсөткөн дидактикалык оюндар аркылуу кепти өстүрүүнүн лингвистикалык негиздерин изилдеген чет өлкөлүк жана кыргызстандык окумуштуулардын эмгектери талдоого алынды. Кыргыз тили менен орус тилдеринин жалпы окшоштуктарын жана айырмачылыктарын ажыратууга үйрөтүү максатында *салыштыруу методу* колдонулду.

Окутуу орус тилинде жүргүзүлгөн мектептерде дидактикалык оюндар аркылуу кеп өстүрүүдөгү оюн методдоруна, баарлашууга багыттоочу жана функционалдык принциптерине таянуу менен *оюн модели иштелип чыкты*. Анда Абдыкерим Муратов, Кыялбек Акматовдун “Мугалимдин устаттыгы жана окутуунун жаңы технологиялары” аттуу китебиндеги окутуунун интерактивдүү усулдары боюнча айрым идеялары жана сунуштары жетекчиликке алынды.

Дидактикалык оюнду өткөрүүнүн планы:

I. Оюндун сценарийин иштеп чыгуу жана алдын ала аткарылуучу аракеттер:

1. Дидактикалык оюнду өткөрүүдө “... анын акыр-түпкү максаты – мугалим эмнеге жеткиси келгенин так аныктап алганга жетишүүдөн башталат, анын каражаты – максатка-ниетке жетүү үчүн мугалимге эмне жардам берет деген нерсени аныктоо керек болот” Тактап айтканда “... так кайсы сөздөрдүн жана грамматикалык мүчөлөрдүн (кеп курамдардын) маанисин өздөштүрүп, кебинде кайсы ойду айтууга үйрөнүшөрү жана ... оюнда бышыкталган материалды турмушта кандайча колдонууга мүмкүн экендигин жеткирүү кажеттиги.” Ал үчүн канткенде “сабакты турмуш менен байланыштырып, практикалык билимдерди бергенге аракеттенүү керектиги”;

2. Окуучу кандай билимге, көндүмгө, билгичтиктерге ээ боло тургандыгын аныктоо; 3. Оюнду өткөрүүгө чейин оюнда колдонула турган мурда өтүлгөн фонетикалык, лексикалык, грамматикалык материалдарды кайталатуу;

4. **Сценарий жазууда оюнда кайсы коммуникативдик милдет чечилерин, окуучу эмне деп айтышы керектигин эмес, канткенде туура айтарын, кайсы жол менен түшүндүрүү керектигин алдын ала иштеп чыгуу**, оюнда кептик милдетти чечүүчү кандай оюн чөйрөсүн түзүү керектигин тактоо; 6. Сабакта канча оюн, кайсы этабында, канча убакытта өткөрүлөрүн тактоо; 7. Топтордун болжолдуу курамын, катышуучулардын аракеттеринин иретин, окуучулардын милдеттерин аныктоо; 8. Оюндун эрежелерин тактоо; 9. Баалоо тутумун иштеп чыгуу; 10. Оюнга керектүү жабдууларды даярдоо; 11. Окуучулар менен кайтарым байланыш түзүү үчүн суроолорду даярдап коюу.

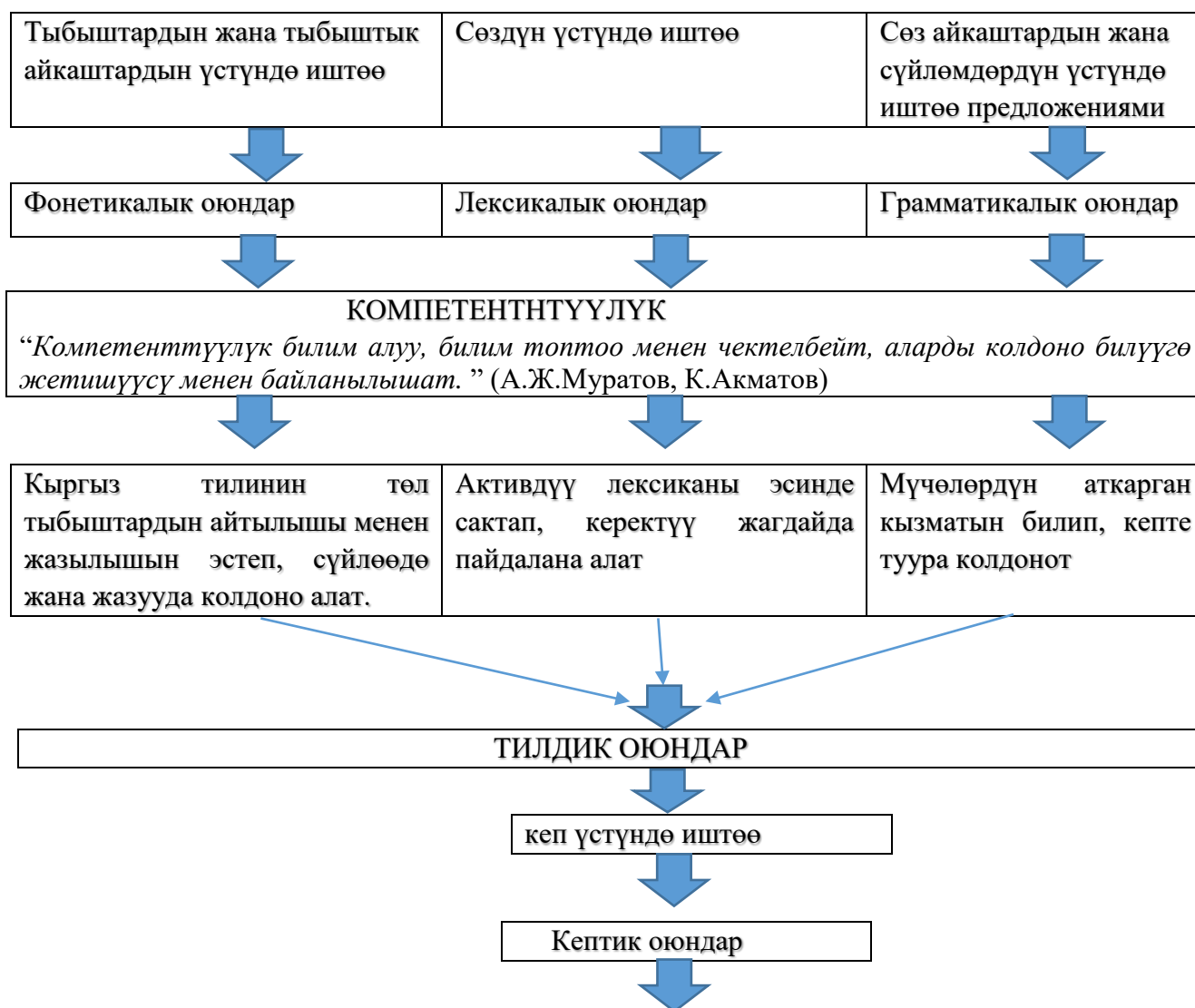
II. Оюндун жүрүшү: Дидактикалык оюндун максатын, жүрүшүн (тартибин) түшүндүрүү: ким эмне кыла тургандыгын түшүндүрүп, көрсөтүп берүү, оюндун шарттары, эрежеси, классты топторго бөлүү тууралуу, оюндун убактысын алдын ала маалымдоо. *Мугалимдин оюндун жүрүшүндөгү милдети:* оюндун жүрүшүнө көзөмөлдөө жүргүзүү. Эгерде окуучулар туура эмес ойноп жатса, катасын көрсөтүп оңдоо. Балдардын кетирген каталарын, мүчүлүштүктөрүн, жоопторун баалап өзүнө белгилөө. Эгерде жардам керек болсо, көмөк көрсөтүп, проблеманы чечүү.

II. Жыйынтыктоо;

III. Баалоо. Окуучулар дидактикалык оюн аркылуу кайсы тилдик материалды канчалык деңгээлде өздөштүрүп, кебинде кайсы ойду айтууга үйрөнгөнүн жана кандай практикалык билимдерге ээ болуусун тактоо.

ДИДАКТИКАЛЫК ОЮНДАР АРКЫЛУУ КЕП ӨСТҮРҮҮНҮН МОДЕЛИ

Кеп өстүрүү бир нече милдеттердин комплексин чечүүнү шарттайт.

Сүйлөөдө: окуучулар өздөштүрүлгөн темага байланыштуу турмуштук кырдаалда өз алдынча ой-пикирин кыргыз тилинде билдирип, маектеше алууга жетишет; *Угууда:* өздөштүрүлгөн материалдын чегиндеги сөздөрдүн тыбыштарын, тыбыштык айкаштарын угуп түшүнөт; *Окууда:* чакан, жөнөкөй тексттерди окуп түшүнөт. *Жазууда:* чакан текст жаза алат.

ТЕКСТ

Текст – тил бирдиктеринин каражаттарын колдону менен ишке ашкан кеп процессинин жыйынтыгы, продукту.

Тыбыш менен иштөөдө оюндук негиз

ФОНЕТИКАЛЫК ОЮНДАР

1.Кыялда элестетилген оюн булагын түзүү.	2.Оюндун негизинде тыбыштарды айтууга түрткү берүүчү машыгуулар.	3.Оюн аркылуу түзүлгөн кептик кырдаалда тыбыштарды жана тыбыштык айкаштарды туура айтуу стимулу.
--	--	--

ФОНЕТИКАЛЫК ОЮНДУН НЕГИЗИНДЕ:

1.Окуучулардын көңүлүн өздөштүрүүчү тыбышка буруу, тааныштыруу.
2. Тыбыштын жана тыбыштык айкаштардын туура айтуу артикуляциясын түшүндүрүү.
3. Тыбыштын орус жана кыргыз тилиндеги айтууларын салыштыруу аркылуу айырмасын ажырата билүүгө үйрөтүү.
4. Тыбыштарды так айта билүүгө, фонематикалык кулак кагууга жана угуп кабыл алууга жана ажырата алууга үйрөтүү. 3. тыбыштарды угуп ажыратуу; 5.
5. Тыбышты сөздө, сөз айкашында туура айтууга машыктыруу, көнүктүрүү.

ЛЕКСИКАЛЫК ОЮНДАР

Сөздөр менен иштөөдө оюндук негиз түзүүнүн компоненттери

1. Жаңы сөздөр менен иштөө үчүн оюндук кырдаал түзүү	2. Оюндук кырдаалдын негизинде сөздөрдү эсте тутуп калууга машыктыруу жана активдештирүү	3.Оюн аркылуу түзүлгөн кептик кырдаалда сөздөрдү колдонуу
--	--	---

ЛЕКСИКАЛЫК ОЮНДУ ӨТКӨРҮҮНҮН НЕГИЗИНДЕ:

1. Окуучулардын көңүлүн жаңы сөзгө буруу, тааныштыруу.
2. Жаңы сөздөрдүн маанисин ачып берүү, аларды эсинде сактоого машыктыруу.
3. Сөздөрдүн айкашуу касиеттерин өздөштүрүү.
4. Эс тутумдан керектүү сөздү тез таап, сөз айкашына же сүйлөмгө кошуу аракеттерин калыптандыруу.
5. Кептик кырдаалда керектүү сөздөрдү активдештирип, кепин колдонууга тартып өстүрүү.

Грамматиканы окутууда оюндук негиз түзүүнүн компоненттери

ГРАММАТИКАЛЫК ОЮНДАР

1. Грамматиканы окутуу максатында оюндук кырдаал түзүү.	2. Оюн кырдаалынын негизинде жандуу кеп машыгуу аркылуу мүчөлөрдүн грамматикалык функцияларын өздөштүрүү.	3. Жандуу кепте өздөштүргөн мүчөлөрдүн функциясын окуучулар менен бирдикте аныктоо.
---	---	---

ГРАММАТИКАЛЫК ОЮНДУН НЕГИЗИНДЕ:

1. Окуучулардын көңүлүн жаңы мүчөгө буруп, тааныштыруу.
2. Жаңы мүчөнүн аткарган кызматын эсинде сактап калуу үчүн оюн аркылуу баарлашууда машыктыруу, жандуу баарлашуудан жандуу грамматикага карай жол салуу.
3. Грамматикалык интерференцияны алдын алуу үчүн өздөштүрүлүп жаткан мүчөнүн аткарган милдетин окуучулар менен биргеликте аныктап, эреже-нускама иштеп чыгуу.
4. Сүйлөмдөрдү грамматикалык жактан туура курууга машыктыруу.
5. Кээ бир учурда мүчө же кеп курам грамматикалык форманын бөлүгү эмес, өз алдынча сөздүн же сөз айкашынын эквиваленти болот. Ошондуктан жандуу кепте мүчөнүн грамматикалык касиетин көрсөтүп түшүндүрүү.
6. Оюндун негизинде түзүлгөн кырдаалда керектүү грамматикалык форманы, сөз айкашын кура билип, натыйжада бүтүн ойду билдирүүчү кеп бирдигин – сүйлөмдү түзүү аркылуу ойду жеткире алууга көнүктүрүү.

КЕПТИК ОЮНДАР

Кеп өстүрүүдө оюндук негиз түзүүнүн компоненттери

1. Турдүү кырдаалга жараша сүйлөөгө (байланыш жасоого, пикир алмашууга) муктаждык жараткан оюндук негиз түзүү	2. Оюндагы кырдаалга жараша айтылган кепти тушунууга, өздөштүрүлгөн тил каражаттарын колдонуп, өз алдынча фразаларды (сүйлөмдөрдү) түзүү аркылуу ойду жеткирүүгө машыктыруу.	3. Оюндун негизинде түзүлгөн кырдаалда диалогдук жана монологдук кепке кошулуу
---	--	--

Экинчи баптын экинчи параграфы «Изилдөөнүн эксперименттик методдору» деп аталып, изилдөөбүз педагогикалык эксперименттин эки этабын камтыды: **констатациялоо жана калыптандыруучу.**

Эксперименттин аныктоочу (констатациялоочу) биринчи этабы:

Бишкек шаарынын 64-мектеп-гимназиясынын 1,2,3,4-класстарында өткөрүлдү. Ар бир класста 4төн тилдик дидактикалык оюндар өткөрүлдү, жалпысынан *эксперименттик* класстарда 100, *текишерүүчү* класстарда 99 окуучу катышты. Эксперимент “Кыргыз тили. Окутуу орус тилинде жүргүзүлгөн орто

мектептин 1-классы үчүн окуу китеби” / Эсеналиева К. ж.б., “Кыргыз тили жана окуу” Окутуу орус тилинде жүргүзүлгөн орто мектептин 2-классы үчүн окуу китеби”.1,2-бөлүк / Кенчиева К.Ж, Сарылбекова З.С, “Кыргыз тили жана окуу Окутуу орус тилинде жүргүзүлгөн орто мектептин 3-классы үчүн окуу китеби “/Буйлякеева Р.К., Алыпсатарова А.Р, “Кыргыз тили жана окуу 4-класс: Окутуу орус тилинде жүргүзүлгөн мектептер үчүн /А.Р.Алыпсатарова, З.К.Момункулова, Р.К.Буйлякеевалардын окуу китептеринин негизинде өткөрүлдү.

Изденүүчү этаптын ”7-цикл. Адамдын келбети. Элүүнчү сабак. “Ак жуумал кыз” (50-сабак) (2-класс), “УУ – созулма үндүү”(1-класс) аттуу темадагы сабактын иштелмелери тиркемеге жүктөлдү. Жалпысынан эксперименттин биринчи бөлүгүндө 12 фонетикалык, лексикалык, грамматикалык оюн өткөрүлүп, дидактикалык оюндун аталышы, класс, тема, изденүүчү жана контролдук топ, баалары, алардын пайыздык катышы таблицада чагылдырылды. Дидактикалык оюндар “Фонетикалык, лексикалык, грамматикалык оюндардын жыйынтыгы” аттуу №1 таблицада чагылдырылып, жыйынтыкталды.

Эксперименттин калыптандыруучу экинчи этабы Бишкек шаарынын №14, №27 мектептеринин 4-класстарында жүргүзүлдү. Эксперименттик жана текшерүүчү класстарда 112ден окуучу катышты, экспериментке орус тилинде сүйлөгөн баштооч деңгээлдеги окуучулар тандалып алынды. Эксперименттин материалы катары С.К.Рысбаев, Н.А. Абылаеванын “*Кыргыз тили: учебник киргизского языка для 4 класса русской школы*” аттуу китеби колдонулду. Калыптандыруучу экспериментте орус класстарындагы кыргыз тили сабактарынын дидактикалык оюндарды колдонуу менен окуучулардын кебин өстүрүү максатында уюшулган беш сабактын топтому сунушталды. Ал окутуунун башталгыч баскычына арналып, «Менин үй-бүлөм» кептик темасын жана «Жөнөкөй жана татаал учур чак» грамматикалык темасын өздөштүрүүгө багытталды. Эксперименттин максаты: башталгыч мектеп окуучуларынын байланыштуу кебин калыптандырууда жана өстүрүүдө дидактикалык оюндарды пайдалануунун натыйжалуулугун белгилеген гипотезаны текшерүү. Эксперименттик сабактардын жүрүшүндө дидактикалык оюндар аркылуу мүчөлөрдүн кызмат аткаруучу милдетине басым жасалып, Л.В. Щербанын лингвистикалык негиздерине таянуу маанилүү болду. Грамматикалык эрежелерге мүчөлөрдүн кызмат аткаруучулук багыттагы эреже-нускамалар иштелип чыкты. Иштин усулдук тутумун ырастоо үчүн «Жөнөкөй учур чак» менен «Татаал учур чак» темалары салыштыруу иретинде тартууланды. Эксперименттик сабактардын мазмуну №2 “Калыптандыруучу этабындагы эксперименттин маңызынын үч параметри: тилдик эмес факторлор, усул, тилдик факторлор: тилдер аралык (эне тили менен) төп келүүлөр жана айырмачылыктар”, №3 “Эксперименттик сабактардын темасы, максаты жана мазмуну”, №4 “Эксперименттик сабактардын тилдик материалдары”, №5 “Кептин түрлөрү жана күтүлүүчү натыйжалары”, №6 “Эксперименттик текшерүү иштин критерийлери” аттуу таблицаларда чагылдырылды:

Калыптандыруучу этаптагы эксперименттик иш жалпыланды жана жыйынтыкталды.

Калыптандыруучу этаптагы эксперименттик текшерүү иши 2022-жылкы *Кыргыз тилинин экинчи тил катары үйрөтүүнүн деңгээлдик программасынын негизинде* А1, А1+ элементардык деңгээлине туура келген окуучулар тарабынан тилди эң жөнөкөй түрдө колдоно билүү билгичтигин өнүктүрүүсүн текшерүүнү көздөдү.

Текшерүү иш эки бөлүктөн турат. Жазуу текшерүү иши: 1- тапшырма. (№4 таблицадагы сөздөр). **2-тапшырма.** *Өтүлгөн сөздөрдү, жөнөкөй жана татаал учур чакты колдонуп, “Менин үй-бүлөм” аттуу чакан аңгеме түзүү.* **Оозеки текшерүү иши:** Окуучулардын тилдик жана кептик компетенциясын текшерүү максатында “Сабакта” аттуу кептик теманын алкагында мугалим менен окуучунун маектеши.

Эксперименттин аягында текшерүүчү жана эксперименттик топтордун окуучуларынын тилинин жатыктыгы, сөз кору менен камсыз болушу, мүчөлөрдүн аткарган кызматын өздөштүрүүсү, кебин (оозеки, жазуу) өстүрүү натыйжалары бааланды. Текшерүү иштер талданып, жыйынтыкталды. Алар таблица менен диаграммада чагылдырылды.

Калыптандыруучу этабындагы эксперименттик текшерүү иштин жыйынтыгы төмөнкүдөй:

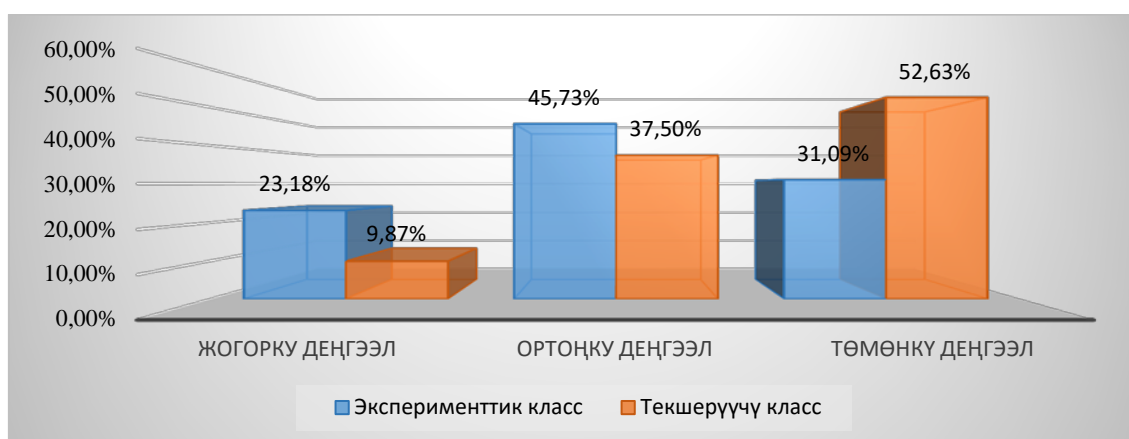
— 112 окуучуунун ичинен 23.18%ды түзгөн 28 окуучу кеп баарлашуунун **жогорку деңгээлин** көрсөтүштү. Үй-бүлөсү жөнүндөгү жазуу текстинде жана мугалим менен өз ара «Класста» аттуу диалогдогу оозеки кебинде өз ойлорун так айтып, оюн жеткире алышты.

— Эксперименттик класстагы окуучулардын ичинен 45.73%ды түзгөн 48 окуучу кеп баарлашуунун **ортонку деңгээлин** көрсөтүштү. Жазуу жана оозеки кебинде кээде жөнөкөй жана татаал учур чактын этиштерин колдонууда ката кетиришти, ошого карабастан, алардын үй-бүлөсү жөнүндө жазган аңгемеси жакшы жазылган жана диалогго катышууда кеп жөндөмдүүлүгүн көрсөтө алышты.

— Окуучулардын 31.09%ы, башкача айтканда 36 окуучунун сүйлөө **деңгээли төмөн**, бул этиштин жөнөкөй жана татаал учур чактарын түзүүдө, тыбыштарды жана тыбыш айкаштарын айтууда ката кетирүүдөн, кепке катышуу үчүн зарыл болгон кээ бир сөздөрдүн котормосун билбегендиктен келип чыкты. Кебинде көп паузалар байкалды. Бирок окуучулар төмөн деңгээлде болгонуна карабастан мүчөлөрдүн аткарган кызматы тууралуу маалымат алганына, активдүү лексиканы оюнда актуалдаштырылганына байланыштуу, кепти түшүнүп, диалогго катышып, өз үй-бүлөсү тууралуу жарым-жартылай айтып берүүгө жетишти. Ар бир класста 2-3 окуучу үчүн материалды өздөштүрүү өтө татаал болуп, кошумча жардам көрсөтүлдү. Жогорудагы жетишкендиктер менен кошо эксперименттик класстардын окуучулары төмөнкү көндүмдөргө жана билгичтерге ээ болду:

1. Окуучулар [к,г] тыбыштарынын жоон жана ичке үндүүлөрдү камтыган тыбыштарды айырмалай алып, туура айтууга үйрөнүштү. Ошондой эле татаал учур чактын туура айтылышын жана жазылышын үйрөнүп алышты. Мисалы: *жазып жатам* – [жазыватам]. 2. Пандаштырылган активдүү сөздөр өздөштүрүлдү. Фонетикалык машыгуулардагы сөздөрдү кошпогондо, окуучулар 38 активдүү сөздүн маанисин өздөштүрүштү. 3. Окуучулар жөнөкөй жана татаал учур чактын маанисин, айырмасын жана түзүлүшүн өздөштүрүштү.

Эксперименттик текшерүү иштеринин жыйынтыгы 2.1, 2.2-таблицаларда, 2.1-диаграммада чагылдырылды.

2.1-диаграмма – Текшерүүчү жана эксперименттик топтордун пайыздык катнашы.

2.1-таблица – Текшерүүчү жана эксперименттик топтордун жыйынтыгын салыштыруу

БАЛОО (деггээли боюнча)	Текшерүүчү топ	Эксперименттик (калыптандыруучу) топ	Эксперименттик (калыптандыруучу) топтун текшерүүчү топтон баалоосу боюнча канча санга ашык экендиги
Жогорку	12	28	16
Ортонку	44	48	4
Төмөнкү	56	36	20

2.2-таблица – Текшерүүчү жана калыптандыруучу этабындагы эксперименттик топтордун класстар боюнча жыйынтыктарынын көрсөткүчү

Класс /мектеп / окуучулардын саны	Жогорку деггээл Экспер. топ	Жогорку деггээл Текшер-үүчү топ	Ортонку деггээл Экспер. топ	Ортонку деггээл Текшер-үүчү топ	Төмөнкү деггээл Текшер-үүчү топ	Төмөнкү деггээл Текшер-үүчү топ
4 а (№27 шк.) 20 уч.	5	2	7	6	8	12
4 б 18 уч.	3	1	10	10	5	7
4 в 19 уч.	7	3	8	8	4	8
4 а (№14 шк.) 18 уч.	3	1	9	7	6	10
4 б 18 уч.	6	2	8	8	4	8
4 в 19 уч.	4	2	6	5	9	12

Үчүнчү бап «Окутуу орус тилинде жүргүзүлгөн башталгыч класстарда дидактикалык оюндар аркылуу кыргызча кепти өстүрүүнүн усулдары» деп аталат. Үчүнчү баптын биринчи параграфы «Дидактикалык оюндардын классификацияланышы, алардын мүнөздөмөсү» деп аталып, башталгыч класстардын окуучуларынын кебин дидактикалык оюндар аркылуу өстүрүү үчүн зарыл болгон билгичтер менен көндүмдөрдү калыптандыруу максатына жараша классификацияланды. Мында Т.А.Джороевдин, Ү.Култаеванын, М.Л.Мухарованын, С.К.Рысбаевдин, Л.И.Смагинанын, А.В.Трускавецтин, Н.Б. Хасановдун эмгектери иликтенди. Негизинен бардык дидактикалык оюндар тилдик жана кептик оюндар деп ажыратылып каралат, тилдик оюндарга: фонетикалык, лексикалык, грамматикалык оюндар кирет. Л.И.Смагина менен А.В.Трускавецтин классификациясын тандап алдык. Алардын тилдик аспекти боюнча топторго бөлгөнүн толуктадык. Топтордун айырмасы.

3.1-таблица – Оюндардын классификациясы

Оюндардын аталышы	Л.С.Смагина менен А.В.Трускавецтин бөлгөн топчолору	Биздин бөлгөн топторубуз
Фонетикалык оюндар	1. туурагыч 2. тыбыштарды угуу ажыратуучу 3. муундарды угуу ажыратуучу	1. туурагыч 2. <i>тыбыштарды, тыбыштык айкаштарды</i> угуу ажыратуу, 3. <i>тыбыш менен тыбыштык айкаштарды туура айтууга машыктыруучу</i>
Лексикалык оюндар	1. аталуучу 2. салыштыруучу 3. жалпылагыч	Өзгөчөлүктөрдү байкоочу (түзүлүшү же башка касиеттери менен айырмаланган). Мисалы, <i>табышмак</i> деген сөз азыркы учурда зат атооч болуп саналат, бирок баштапкы сөз түркүмү – кыймыл атооч. Ал этиштин уңгусунан (тап) + (-ыш) кош мамиленин мүчөсүнөн, + (мак) кыймыл атоочтун мүчөсүнөн түзүлгөн. Мааниси боюнча которгондо: <i>эки же андан көп адамдар биргеликте бир нерсени табуу (издөө) процесси.</i>
граммат. оюндар	1.сөз айкаштарын түзүүчү 2.сүйлөмдөрдү түзүүчү	1. сөз айкаштарын түзүүчү 2. сүйлөмдөрдү түзүүчү (Л.С.Смагина менен А.В.Трускавец боюнча)
кептик оюндар	1. Монологдук 2. Диалогдук	1. Монологдук 2. Диалогдук 3. Полилогдук

Фонетикалык оюндар аркылуу кеп өстүрүүнүн максаты: 1.Кыргыз тилиндеги бардык тыбыштарды өз алдынча жана сөз курамында туура айтуу көндүмдөрүн калыптандыруу; 2. Орус тилинде жолукпаган тыбыштарга өзгөчө көңүл буруп, кыргыз тилиндеги тыбыштардын айтуу айырмачылыгын көрсөтүп, ажырата билүү көндүмдөрүн калыптандыруу.

Фонетикалык оюндун иреттүүлүгү, компоненттери *оюн моделинде чагырылды*. Фонетиканы өздөштүрүүдө басымга көңүл бурулду. Кептеги басым кошумча маалыматка жараша сөздүн башкы, ортоңку муундарына да туш келүүсү ыктымал. Сүйлөмдүн мааниси кептик басымдын туура коюлушуна жараша болот.. Мисалы, *мёнмин- я, барáмын- я пойду (я всегда хожу), барáйын – пойду-ка я ж.б.* Же *атабыз* деген сөздү алалы. Мында басымдын кайсы муунда туурганына жараша мааниси өзгөрөт. “*Атáбыз*” - экинчи муунга туш келсе, «биз ата болуп эсептелебиз», “*атабýз*” - үчүнчү муунга туш келсе, «башка бир адам бизге ата болот» дегенди билдирет

Лексикалык оюндардын максаты – өздөштүрүлүп жаткан сөздү тез жана катасыз табуу көндүмдөрүн калыптандыруу, сүйлөө учурунда эсинде сакталган сөздөрдү кепте колдонууга үйрөтүү, баарлашуу үчүн керектүү сөздүк менен камсыз кылып, сөздөрдүн лексикалык айкашуу өзгөчөлүктөрүн түшүндүрүү.

Балдарга аталган тил бирдигинин милдетин, эмнеге арналгандыгын, башка сөз менен айкашуу касиеттерин, өзгөчөлүктөрүн жана чектөөлөрүн билдирүү абзел.

Үчүнчү баптын экинчи параграфы «Окутуу орус тилинде жүргүзүлгөн мектептердин башталгыч класстарында “Дидактикалык оюндар аркылуу кыргызча кебин өстүрүүнүн маани-маңызы жана аны максаттуу колдонуу жолдору» деп аталат.

Грамматикалык оюндар аркылуу кеп өстүрүүнүн максаты – тилди коммуникативдүү багытта уюштуруп, жандуу ишмердүүлүккө жетишүү жана байланыш процессинде окуучуларга грамматикалык мүчө, кеп курам кайсы кеп милдетин аткаарын түшүндүрүп, *коммуникативдик милдетти чечүүгө* (өтүнүчтү, каалоону, каршы ойду ж.б.) **жандуу баарлашуудан жандуу грамматикага каратып үйрөтүү.** **Функционалдык грамматика өз-өзүнчө турган фактыларды логикалык жактан тутумдаштыруу, аларды эске тутуп калууга кызмат кылуу тилдин калыптануусуна, кеп өстүрүүгө шарт түзөт.** Дидактикалык оюн баарлашуунун конкреттүү шартында жаңы айтымдарды жаратып, эсинде сакталып калган тил каражаттарын чыгармачылык менен колдонуп, кеп компетенттүүлүгүн калыптандырат

Окуучуларга түшүнүктүү болуу үчүн функционалдык грамматиканын маани-мазмунун чагылдырган эреже-нускама талап кылынат. Мисалга “*Нерсени тап*» дидактикалык оюнду алсак, илик жөндөмөнү талап кылуучу сөз айкаштары: *зат атооч+жанында, ичинде, тушунда, астында, үстүндө* жана башкалардын колдонулушу орус тилдүү окуучулар үчүн кыйынчылыктарды жаратат, себеби кыргыз тилинде жалгыз **илик жөндөмө** колдонулса, орус тилинде **үч жөндөмө** туура келет. Мааниси: заттын кайда турган (алдында, артында, үстүндө, жанында) ордун түшүндүрүү.

3.2-таблица – Орус тили менен кыргыз тилинин жандоочторунун айырмасынын эреже-нускама

Илик жөндөмө	Эмненин ичинде? Кайда?	үй+дүн ичинде	Наречие <i>внутри с родительным падежом</i>	Внутри чего? Где?	Внутри (чего?) дома
Илик жөндөмө	Эмненин жанында? Кайда?	Бак+тын жанында	Наречие <i>рядом с творительным падежом</i>	Рядом с чем? Где?	Рядом с садом.
Илик жөндөмө	Эмненин үстүндө? Кайда ?	Таш+тын үстүндө	Наречие <i>наверху с предложным падежом</i>	На чём? Где?	На (наверху) камне

Кептик оюндарда кеп өстүрүү окутуунун максаты жана каражаты болуп эсептелет. Максаты болгон себеби, окутуунун түпкү максаты кеп кура билүү. Ал эми окутуу каражаты болгон себеби, окуучулар тыбыштарды туура айтып, сөздөрдү кепте эркин колдонуп, мүчөлөрдүн маанисин билгендиги. Кептик оюндар аркылуу кеп өстүрүүнүн милдеттери 1. окуучуларды ар түрдүү оюн кырдаалдарына жараша түрдүү курамдагы фразаларды өз алдынча түзө билүүгө үйрөтүү; 2. ар түрдүү *коммуниктивдик милдеттерди* (өтүнүч, сүрөттөө, баш тартуу ж.б.) чечүү, сүйлөмдөрдү куруу жөндөмдөрүн калыптандыруу; 3. кыргыз тилинде оюн кырдаалына жараша монолог жана диалог түрүндөгү кепти өнүктүрүү; даярдыксыз кепти көбүрөөк колдонулуучу шарттарды түзүү. Жогоруда аталган милдеттер төмөнкү көндүмдөр менен билгичтиктерди калыптандырат: автоматизм, туруктуулук, ийкемдүүлүк, өз алдынчалуулук, өндүрүмдүүлүк жана чыгармачыл мүнөз. Диалог түрүндөгү коммуникативдик жагдайды уюштурууда ойду кантип айтуу керектигин, үлгүсүн көрсөтүүнү, түрдүү варианттарды түзүүнү жана кеп ишмердүүлүгүнө катышуу үчүн жетиштүү тилдик материалды билүүнү камсыз кылуу зарыл.

Үчүнчү баптын үчүнчү параграфы «Дидактикалык оюндар аркылуу кыргызча кепти өстүрүүнүн усулдук ыкмалары» деп аталып, анда дидактикалык оюндар аркылуу уюшулган сабактар кадимки сабактан айырмаланып, алгач тажрыйбаларга ээ болуп, алардын негизинде теориялык билимге жетишээри далилденди. Оюн окуучунун өзүн сүйлөөгө үйрөтөт, билимин аныктоого, өзүн өзү текшерүүгө жана өз каталарын оңдоого өбөлгө түзөт.

Дидактикалык оюндарда ыңгайлуу психологиялык жагдайдын негизинде жагымдуу кептик байланыш түзүлөт.

КОРУТУНДУ

Окутуу орус тилинде жүргүзүлгөн мектептердин баштооч класстардын окуучуларын дидактикалык оюндар аркылуу кеп өстүрүүдө басымды грамматикалык билимдерге жасабастан, сүйлөө практикасына, грамматикалык жактан сүйлөмдү туура түзө билүүгө багытталып, кеп натыйжаларына жетишүүнүн каражаты катары окутулат. Дидактикалык оюн аркылуу кепке ээ болуунун натыйжасында окуучуларды өз алдынча сүйлөөгө, өз оюн так, сабаттуу жаза билүүгө үйрөтүү кеп компетенттүлүктү калыптандырат. Аларды ар кандай тематикалар боюнча кебин өстүрүп, ар кандай турмуштук шарттарда кепти түшүнүп, ага кошула алгыдай окутуу келечекте балдарды тил көйгөйүнөн арылтат. Диссертацияда темага ылайык теориялык-методикалык эмгектердин негизинде педагогикалык изилдөөлөрдү жүргүзүп, сунуштарды иштеп чыгып, аларды тажрыйбадан өткөрүп, жалпы корутунду чыгардык.

Биринчи милдет – оюн ишмердүүлүгүнүн педагогикалык мүнөздөмөсүн, анын теориялык негиздерин аныктоо.

Оюндук ишмердүүлүк окуу процессин уюштуруунун ар кандай формаларын камтып, окуучулардын баарлашуу көндүмдөрүн, талкуулоо маданиятын калыптандырууга, окуу процессинин диалогуна шарт түзөт. Ал – баланын ан-сезиминин жана өнүгүүсүнүн эң маанилүү булагы. Дидактикалык оюн кубаттуу фактор болуп эсептелет, анткени ал окуучулардын умтулуусун, эмоциялык, кыймыл жана таанып-билүүчүлүк талаптарын толук канааттандырат. Оюн аркылуу байланыштуу кепке үйрөтүүнүн өзгөчөлүгү – ал айтылып-угулуучу кепти көрсөтмө катары кенен пайдаланып, окуучулардын ар кандай аракеттерин, анын ичинде сүйлөө аракеттерин жасоого түрткү берет.

Кыргыз тилин экинчи тил катары окутуунун оюн ишмердүүлүктүн багыты: 1) педагогикалык процессти гумандуу мамилелердин негизинде түзүү; 2) кыргыз тилине таанып-билүүчүлүк кызыгууну козгоо, окуунун жагымдуу себеп-негиздерин бекемдөө; 3) сабакта чыгармачыл чөйрө жаратуу; 4) окуучунун кыргыз тили сабактарында активдүү коммуникативдик иш-аракетин өрчүтүү. Л.С. Выготский окуучунун мектеп курагында ишмердүүлүгү оюн жана окуу, оюн жана эмгек нугунда агарын белгилеп, оюнду инсандык өнүгүүсүнүн түгөнгүс булагы катары көргөн.

Экинчи милдет – кыргыз тилин үйрөтүүдө дидактикалык оюндардын орду, убактысы, ыкмалары жана классификациясы такталгандыгы. Биздин изилдөөбүздө дидактикалык оюн аркылуу түзүлгөн практикалык жагдайдын негизинде багытыбызды лингвистикалык билимди өнүктүрүдөн кеп өстүрүп, коммуникативдик компетенттүлүктү калыптандырууга бурууга далалат кылдык. Себеби дидактикалык оюндар сүйлөө, жазуу, угуу жана окуу көндүмдөрүн калыптандырууда кеп практикасын камсыз кылып, окуучуларды баарлашууга үндөйт.

Үчүнчү милдет –кыргыз тилин экинчи тил катары окутууда дидактикалык оюндардын колдонуунун маанисин, ролун, жолдорун изилдөө. Дидактикалык оюндар баарлашуу чөйрөлөрү менен кырдаалдарына жараша тилдик (фонетикалык, лексикалык, грамматикалык) каражаттарды колдоно билүүгө үйрөтүп, кеп ишмердигинин сүйлөө, угуу, окуу жазуу түрлөрүн билгичтиктерин жана көндүмдөрүн өркүндөтүүгө өбөлгө болот

Төртүнчү милдет - дидактикалык оюндарды колдонуп окуучулардын кыргызча кебин өстүрүүнүн методикалык жолдорун, анын технологиясын педагогикалык экспериментте сыноо жана анын жыйынтыктарын практикага сунуштоо. Дидактикалык оюндар тилди коммуникативдүү багытта уюштуруп, жандуу ишмердүүлүккө жеткирип, байланыш процессинде окуучуларды ар бир грамматикалык мүчө кайсы бир кеп милдетин аткаарын түшүндүрүү аркылуу белгилүү коммуникативдик милдетти чечүүгө (өтүнүчтү, каалоону, каршы ойду ж.б.) үйрөтүп, кыргыз тилинде баарлашуу. Аталган эксперимент окутуу орус тилинде жүргүзүлгөн башталгыч класстардын окуучуларынын кыргыз тилин окутууда байланыштуу кепти калыптандыруу процессин максаттуу активдештирип, кылдат тандалган жана усулдук жактан өзүн актоочу окуу материалдарынын негизинде практикалык сабактардын тутумун иштеп чыгып, биз сунуштаган оюн түрүндөгү усулдун натыйжалуулугун текшерүүнү көздөдү. Биз сунуш кылган оюн технологиясы сынактан өтүп, оптималдуу экендигин тастыктады.

ПРАКТИКАЛЫК СУНУШТАР

Окутуу орус тилинде жүргүзүлгөн башталгыч класстардын окуучуларынын кебин өстүрүү процессинде дидактикалык оюндарды колдонуунун теориясы жана практикасы боюнча биз жүргүзгөн изилдөөнүн, о.э. иштеп чыгып өткөргөн эксперименттик иштин натыйжасында төмөнкү тыянактарга келдик жана сунуштарды берүүнү туура көрдүк.

1. Башталгыч класстардын окуучуларынын таанып-билүү ишмердүүлүгүнүн психологиялык-педагогикалык өзгөчөлүктөрү тарбиялоо жана окутуу процессин бөтөнчө уюштурууну талап кылат. Андыктан балдардын курактык өзгөчөлүгүн эсепке алып, окутуунун практикалык ишмердүүлүгүн жараткан дидактикалык оюндарды кеңири колдонуу зарыл.

2. Окутуу орус тилинде жүргүзүлгөн башталгыч класстарында кыргыз тилин ийгиликтүү өздөштүрүү жеткиликтүү шартты билгичтик менен түзүүгө жараша болот. Ал үчүн балдарды тил билүү деңгээлине ылайык баштооч жана улантуучу топторго бөлүп, топтун деңгээлине жараша дидактикалык оюндар аркылуу окутуу.

3. Кыргыз тилин дидактикалык оюндар, грамматиканын функционалдуулугу, Л.В.Щербанын лингвистикалык негиздөөлөрү аркылуу окутуу окуучулардын кебин натыйжалуу өстүрүүгө өбөлгө түзөт.

4. Кыргыз тилин экинчи тил катары окутууда дидактикалык оюндарды колдонуу маселеси көп кырдуу, ошого байланыштуу дидактикалык оюндардын ар бир түрүн (фонетикалык, лексикалык, грамматикалык, кептик оюндарды), жалпы оюн технологиясын изилдөө талап кылынат.

ДИССЕРТАЦИЯНЫН ТЕМАСЫ БОЮНЧА ЖАРЫЯЛАНГАН ЭМГЕКТЕРДИН ТИЗМЕСИ:

1. **Самудинова, З. К.** Кыргыз тилиндеги таандык маанини орус мектептеринде окутууда дидактикалык оюндардын ролу [Текст] / З. К. Самудинова // КУУ жарчысы: филология илимдери. - 1998. - № 2. - 1- бөлүм. – 145-150- бб.

2. **Самудинова, З. К.** Обучение киргизскому языку с помощью дидактических игр школьников I - IV классов русской школы [Текст] / З. К. Самудинова // КУУ жарчысы: филология илимдери. - 1998. - № 2. - 3- бөлүм. – 154-162 - б.

3. **Самудинова, З. К.** Орус топторунда кыргыз тилин сахналаштыруу аркылуу окутуу [Текст] / З. К. Самудинова // КМУУ жарчысы: филология илимдери. - 1999. - № 2. - 1- бөлүм. - 147-154–бб.

4. **Самудинова, З. К.** Суроолуу бөлүкчө – быны дидактикалык оюндар аркылуу окутуу [Текст] / З. К. Самудинова // Мектеп-Школа журналы. - 2000. – №1.– 40-44 - бб.

5. **Самудинова, З. К.** Сахналаштыруу аркылуу окутуу (Ч. Айтматовдун “Маңкurt” уламышы боюнча) [Текст] / З. К. Самудинова // Мектеп - Школа” журналы. - 2001. - № 2 – 57-60- бб.

6. **Самудинова, З. К.** Адамдын келбети жана мүнөзү [Текст] / З. К. Самудинова // Кыргыз тилин окутуу: табылгалар, тажрыйбалар, ойлор – 2001. – 17-19-бб.

7. **Самудинова, З. К.** Дидактикалык оюндар аркылуу окуучулардын кыргызча кебин өстүрүүнүн ыкмалары [Текст] / З. К. Самудинова // КУУ жарчысы: филология илимдери. - 2002 - № 3-4. - 1- бөлүм. – 273 - 278- бб.

8. **Самудинова, З. К.** Соотношение теории и практики в преподавании киргизского как неродного [Текст] / З. К. Самудинова // Материалы Республиканской научно-практической конференции “Критическое мышление в Кыргызстане: от знания к оценке”. – Б., 2003 – С. 220-227.

9. **Самудинова, З. К.** Дидактикалык оюндардын жардамы менен башталгыч класстын окуучуларынын кыргызча кебин өстүрүү (орус тилиндеги мектептер үчүн) [Текст] З. К. Самудинова // БААУнун Илим-Билим кабарчысы. – 2004. - №2. – 262-266-бб.

10. **Самудинова, З. К.** Дидактикалык оюндар аркылуу тексттерди өздөштүрүү [Текст] З. К. Самудинова // БААУнун Илим-Билим кабарчысы. - 2004 - № 2. - 206 – 214-бб.
11. **Самудинова, З. К.** Адамдын келбети жана мүнөзү [Текст] / З. К. Самудинова // Мектеп - Школа журналы. – 2006. – 48 -59- бб.
12. **Самудинова, З. К.** Окутуу орус тилинде жүргүзүлгөн мектептердин башталгыч класстарында кыргызча кебин фонетикалык оюндар аркылуу өстүрүү [Текст] / З. К. Самудинова // КББА кабарлары. – 2013. – № 2 (26). – 43-47-бб.
13. **Самудинова, З. К.** Реализация коммуникативных принципов, развивающих связную речь учащихся на основе отбора речевого материала (часть 1) [Текст] З. К. Самудинова // БААУнун Илим-Билим кабарчысы. – 2013. - №1(14). – С. 34-42 .
14. **Самудинова, З. К.** Реализация коммуникативных принципов, развивающих связную речь учащихся на основе отбора языкового материала (часть 2) [Текст] З. К.Самудинова // БААУнун Илим-Билим кабарчысы. - 2013. - №1(14). – С. 43-46.
15. **Самудинова, З. К.** Башталгыч мектептеги окуу процессинде окуучулардын оюн түрүндөгү иш-аракеттерин уюштуруунун психологиялык-педагогикалык мүнөздөмөсү [Текст] З. К. Самудинова // КББА кабарлары. - 2014. – №3 (31). – 126 –130-бб.
16. **Самудинова, З. К.** Обучение кыргызскому языку как неродному при помощи фонетических игр [Текст] З. К. Самудинова // Проблемы современной науки и образования. - 2016. - №10 (52). – С. 149–152.
17. **Самудинова, З. К.** Психолого-педагогические особенности игровой деятельности в младшем школьном возрасте [Текст] З. К. Самудинова // Проблемы современной науки и образования. - 2016. - №10 (52). – С. 153–157.
18. **Самудинова, З. К.** Понятие игра и ее значение в психологии и в педагогике [Текст] З. К. Самудинова // Вестник КРСУ. – 2016. - №8. – Т. 16. – С.194 -198.
19. **Самудинова З. К.** Чыңгыз Айтматовдун “Кылым карытар бир күн” романындагы Найман Эне жана Маңкурт жөнүндө уламышты сахналаштыруу аркылуу кеп өстүрүү (Окутуу орус тилинде жүргүзүлгөн мектептер үчүн) [Текст] З. К. Самудинова // ALATOO ACADEMIC STUDIES. – 2023. – № 3. – 129-136-бб.
20. **Самудинова, З. К.** Дидактикалык оюндар аркылуу функционалдык грамматиканын негизинде кыргыз тилинин таандык категориясын өздөштүрүү (окутуу орус тилинде жүргүзүлгөн мектептердин башталгыч класстарынын мисалында) [Текст] З. К. Самудинова // ALATOO ACADEMIC STUDIES. – 2024. – №2. – 85-95 -бб.

Самудинова Зарипа Кумарбаевнанын «Башталгыч класстардын окуучуларынын кыргызча кебин дидактикалык оюндар аркылуу өстүрүү (окутуу орус тилинде жүргүзүлгөн мектептердин мисалында)» аттуу темада 13.00.02 – окутуунун жана тарбиялоонун теориясы менен методикасы (кыргыз тили) адистиги боюнча педагогика илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациянын

РЕЗЮМЕСИ

Негизги сөздөр: дидактикалык оюн, оюн ишмердүүлүгү, байланыштуу кеп, кеп өстүрүү, педагогикалык-психологиялык мүнөздөмө, ой жүгүртүү, эс тутум, символ, аң-сезим, функциялык грамматика, коммуникативдик усул, билгичтик, көндүм, эмоциялык, интеллектуалдык стимуляторлор, паралингвистика, праксемика, экстралингвистика, кинесика, компетенция.

Изилдөөнүн максаты: окутуу орус тилинде жүргүзүлгөн башталгыч класстардын окуучуларынын кыргызча кебин дидактикалык оюндар аркылуу өстүрүү жолдорун илимий жактан негиздөө.

Изилдөөнүн объекти: окутуу орус тилинде жүргүзүлгөн мектептердин башталгыч класстарында кыргыз тилин окутуу процесси.

Изилдөөнүн методдору:

- кыргыз тилин экинчи тил катары окутууда окуучулардын кебин дидактикалык оюндар аркылуу өстүрүү боюнча психологиялык, педагогикалык, усулдук адабияттарды талдоо;
- кыргыз тили боюнча материалдарды тутумдук-түзүмдүк жактан талдоо жана сурамжылоо методдору;
- кыргыз тили менен орус тилин салыштыруу методу;
- математикалык статистиканы пайдалануу менен, изилдөөнүн жыйынтыктарын сандык жана сапаттык жактан талдоо.

Изилдөөнүн илимий жаңылыгы жана теориялык баалуулугу: - окутуу орус тилинде жүргүзүлгөн башталгыч класстардын окуучуларынын кыргызча кебин дидактикалык оюндар аркылуу өстүрүүнүн теориялык жана методологиялык негиздери аныкталгандыгы;

- кыргыз тилин экинчи тил катары окутууда окуучулардын кебин дидактикалык оюндар аркылуу өстүрүүнүн лингвистикалык негиздеринин аныкталышы;
- кыргыз тилин экинчи тил катары үйрөтүүдө дидактикалык оюндардын орду, убактысы, ыкмалары жана классификациясынын такталгандыгы;
- кыргыз тилин экинчи тил катары окутууда кеп өстүрүүнүн негизги бир каражаттары катары дидактикалык оюндарды колдонуу технологиясынын иштелип чыгышы жана анын практикага сунушталышы.

Изилдөөнүн практикалык мааниси: изилдөөнүн жыйынтыктары башталгыч класстын окуучуларынын сабактарда өздөштүргөн тилдик материалдарды кеп кырдаалдарына жараша колдонууга жардам берет, мугалимдердин сабагын өркүндөтүүгө көмөк көрсөтөт, дидактикалык оюндарды максаттуу колдонуусун жетекчиликке алууда жана окуу китептерин түзүүчү авторлорго да пайдасы тиет деген ойдобуз.

РЕЗЮМЕ

диссертации Самудиновой Зарипы Кумарбаевны на тему “Развитие кыргызской речи учащихся начальных классов посредством дидактической игры (на примере школ с русским языком обучения)”, представленной на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.02 – теория и методика обучения и воспитания (кыргызский язык)

Ключевые слова: дидактическая игра, фонетическая, лексическая, грамматическая, речевая игры, игровая деятельность, связная речь, развитие речи, педагогико-психологическая характеристика, мысль, память, внимание, воображение, символ, сознание, функциональная грамматика, коммуникативный метод, умение, навык, эмоциональные, интеллектуальные стимуляторы, паралингвистика, праксемика, экстралингвистика, кинесика.

Цель исследования: научное обоснование путей развития кыргызской речи учащихся начальных классов в школах с русским языком обучения посредством дидактических игр.

Объект исследования: процесс обучения кыргызского языка в начальных классах в школах с русским языком обучения.

Методы исследования:

- анализ психолого-педагогической и методической литературы по развитию речи учащихся младших классов в школах с русским языком обучения посредством дидактических игр;
- системно-структурный анализ материалов по кыргызскому языку и методы анкетирования;
- сравнительный анализ русского и кыргызского языка путем сравнительного метода.

Научная новизна и теоретическая ценность исследования:

- определены теоретико-методические основы развития кыргызской речи посредством дидактических игр учащихся младших классов с русским языком обучения;
- определены лингвистические основы развития кыргызской речи посредством дидактических игр;
 - классифицированы дидактические игры, развивающие кыргызскую речь учеников;
 - разработаны методы использования дидактических игр как одного из основных средств развития речи при обучении кыргызскому языку как второму и внедрена в практическую деятельность.

Практическая значимость исследования: результаты исследования помогут учащимся начальных классов использовать изученный на уроках языковой материал в соответствии с речевыми ситуациями, учителям усовершенствовать уроки игровыми формами обучения, авторам учебников могут быть полезными при составлении учебников включить дидактические игры для развития речи и достижения конкретных результатов;

RESUME

to Samudinova Zaripa Kumarbaevna's dissertation on theme "Development of Kyrgyz language of primary school pupils by means of didactic games (as an example of schools with Russian language education) presented for the candidate's degree of pedagogical science, specialty 13.00.02 – theory and methods of teaching and education (kyrgyz language)

Key words: didactic games, phonetic, lexical, grammatical, speech games, play activity, connected speech, speech development, pedagogical and psychological characteristics, thought, memory, attention, imagination, symbol, consciousness, functional grammar, communicative method, ability, skill, emotional and intellectual stimulators, paralinguistics, proximity, extra linguistics, kinesics, nonverbal communication tools.

The goal of research: to identify ways and scientific justification for the development of Kyrgyz language of primary school pupils by means of didactic games at schools with Russian language education.

Research methods:

- Analysis of psychological, pedagogical and methodological literature on the development of speech of primary school students in school with Russian as the language of instruction using didactic games and survey methods;

- system - structural analysis of materials on the Kyrgyz languages using the comparative method;

- quantitative and analysis of research results using methods of mathematical statistics/

The scientific novelty of research: it is determined that didactic games are the effective means of development of primary school pupils' speech at schools with Russian language education, in this work didactic games are classified, methods and ways of applying the games which help to improve speech are developed and proposed.

Practical implication: The result of the research can be a good base for the further all-round development of Kyrgyz language teaching methods by means of games, the study of didactic and psychological requirements for games, subject to the age differences of pupils. Materials, findings and suggestions can be used at schools and at universities by teachers, instructors, methodologists and graduate students in the teaching of practical grammar and speech development.

Кагаздын форматы 60 x 90/16. Көлөмү 1,5 б.т.
Кеңсе кагазы. Тиражы 50 нуска.
«Соф Басмасы» ЖЧК тарабынан басылып чыкты.
720020, Бишкек ш., Ахунбаева көч., 92